

Anamarija Kurilić

Diadora. Glasilo Arheološkoga muzeja Zadar, sv. 25, Zadar 2011., str. 1-232

Početak 2012. godine iz tiska je izišao 25. svezak časopisa *Diadora* u kojem je okupljeno deset radova, poglavito arheološke tematike, ali i jedan povijesne te dva konzervatorsko-restauratorske. Svi su radovi tiskani dvojezično, uglavnom na hrvatskom i na engleskom, a jedan je tiskan na hrvatskom i talijanskom jeziku.

Radovi su najprije posloženi tematski (najprije arheološki, potom povijesni te na koncu konzervatorsko-restauratorski). Prilozi arheološke tematike su, kako je i uobičajeno u ovakvoj vrsti znanstvenih časopisa, posloženi kronološkim redom tema kojima se bave. Stoga ovaj broj *Diadore* započinje člankom koji se bavi razdobljem druge polovice prvoga tisućljeća prije Krista. To je rad Šime Batovića, naslovljen "Predrimski novci iz južne Italije na istočnom jadranskom primorju" (str. 7-46), koji je bio napisan još 1975. godine i održan na međunarodnom znanstvenom skupu u Italiji, ali zbog određenih tehničkih smetnji nije bio do sada integralno objavljen. Rad je opremljen s osam karata, devet ilustracija, dva pregledna tablična prikaza, pet priloga i pet tablica. S obzirom na to da je rad napisan prije gotovo četiri desetljeća, ne čudi da se Liburni u etničkom smislu izjednačavaju s Ilirima, na što današnja historiografija danas ima posve drugačiji pogled (v. kratki pregled kod A. Kurilić, *Ususret Liburnima*, Zadar, 2008., 11-13).

Batović je svoju pozornost posvetio predrimskom novcu kovanom u južnoj Italiji, a koji je pronađen na hrvatskom priobalju, ponajviše na liburnskom području. Najraniji takav novac potječe već iz 6. st. pr. Kr. (novac gradova Metapont i Kroton). U novac koji se u radu definira kao predrimski, uvrštene su još i sjevernoafričke kovanice (numidske i kartaške te ptolomejske), one makedonskih i helenističkih vladara, kao i relativno rijedak novac s italskoga prostora. Autor se u radu također dotiče i nalaza najranijega rimskog novca od 5. do 3. st. pr. Kr. (npr. iz ostava u Baškoj, Mazinu i Gračacu).

Distribuciju novca grčkih gradova južne Italije na području istočnoga Jadrana – od izvora Timava na sjeveru istočnoga Jadrana (sjeverno od Trsta) do Cavtata na jugu – autor je izložio u više preglednih tablica. Osim toga, kartografski je prikazana rasprostranjenost rimskoga republikanskog novca u Liburniji, ali, nažalost, nedostaje sveobuhvatnija karta koja bi bila vizualna dopuna tabličnim i tekstualnim podacima.

Autor je posebnu pozornost posvetio nalazima grčkoga novca nađenoga u grobovima mlađega željeznog doba (Aserija i Ljubač, a možda i Nin na liburnskom području te Viča Luka na Braču izvan njega), kao i onima čija mjesta i okolnosti nalaza nisu pobliže zabilježeni (npr. nalazi iz Baške, Smokovića i drugi). Pri tome prikazuje i druge grobne priloge, što prate i njihove ilustracije, tako da su čitatelji na taj način dobili jedan svojevrsan "bonus" u vidu fotografija, crteža i karata rasprostranjenosti nekih oblika liburnske materijalne kulture. Osobitu je pozornost dobila dobro poznata ostava iz Jagodnje Gornje u kojoj je, između ostaloga, nađena srebrna ogrlica s privjescima koji imitiraju novac grčke kolonije Metapont u južnoj Italiji.

Osim pregleda novca grčkih gradova, Batović u radu analizira pojavu i funkcioniranje robno-novčane privrede među starosjedilačkim stanovništvom priobalja (ali i dubljega zaleđa) i zaključuje da je novac počeo kolati u pravom smislu riječi od 3. st. pr. Kr. te da je njegova pojava (odnosno uporaba) odraz njihova društvenog uređenja i prevladavajućih društveno-gospodarskih odnosa.

Sljedeći je rad Kornelije Appio Giunio, "Gema s portretom cara Vespazijana iz fundusa Arheološkoga muzeja u Zadru (str. 47-54, šest slika u tekstu). Kao što i sam naslov priloga govori, autorica se bavi gemom s Vespazijanovim portretom, koju je bila slučajno pronašla prilikom revizije građe iz staroga fundusa zadarskoga arheološkoga muzeja.

Na ovalnoj gemi od karneola prikazan je realističan, prepoznatljiv Vespazijanov lijevi profil. Car je prikazan već u starijoj dobi. Usporedbom s carevim prikazima u punoj plastici, kao i onima na novcu, autorica datira ovaj izvanredno kvalitetan rad gliptičke umjetnosti u sedmo desetljeće prvoga stoljeća po Kristu. Izvrsnost izrade upućuje autoricu na pretpostavku da je gema bila proizvedena u Akvileji.

Ivana Prtenjača autorica je rada "Lončarski pečati s lokaliteta Sv. Ivan i kod 'Zdravljaka' u Zadru" (str. 55-74). U njemu je kataloški obradila veći broj ulomaka *terrae sigillatae*, točnije, 23 ulomka, na kojima su sačuvani ostaci pečata, a koji su nađeni prilikom arheoloških iskopavanja na nalazištima Sv. Ivan (1991.-1996. g.) i kod "Zdravljaka" u Zadru (1990.-1991. i 1993.). Rad je opremljen tabličnim prikazom pečata, centara i vremena njihove proizvodnje te katalogom svih 23 ulomaka.

Na oba lokaliteta nađeni su, između ostaloga, ostaci stambene arhitekture i pripadajućih tzv. sitnih nalaza, među kojima su bili i ulomci koje autorica ovdje obrađuje. Međutim, najprije daje kratki pregled proizvodnje *terrae sigillatae* i njezinu distribuciju u okvirima rimskoga svijeta, počevši od onih proizvođenih u Arciju već s kraja 1. st. pr. Kr., preko onih proizvođenih u drugim italjskim središtima (od poč. 1. st. po Kr.) do onih iz udaljenijih središta (npr. istočno Sredozemlje – od 2. pol. 1. st. po Kr.; sjeverna Afrika – od poč. 2. st. po Kr.).

Posude ove vrste nerijetko – uglavnom na njihovu dnu – nose pečat radionice ili majstora-lončara, zahvaljujući kojima možemo dobiti podatke o radionici, odnosno o njezinom vlasniku, radniku i slično, o distribuciji proizvoda, ali i o nastanku novih, lokalnih radionica u rimskim provincijama koje ponekad rabe kalupe i pečate poznatih lončara starijih, uglednih radionica.

Na zadarskim lokalitetima Sv. Ivan i "Zdravljak" pečati pripadaju radionicama iz Arcija, sjeverne Italije i istočnoga Sredozemlja koje su djelovale od 40. g. pr. Kr. do 50. g. po Kristu. Na osnovi analize imena iz pečata posuda iz arecijskih radionica te onih sjevernoitalskih, autorica zaključuje da se na području Zadra najviše uvozila sjevernoitalska glatka *terra sigillata*; uvoz *terrae sigillatae* započeo je u tom gradu već u zadnjim desetljećima stare ere, a takvo luksuzno posuđe bilo bi pokazatelj bogate rimske klijentele koja ga je tada napučivala i koja je imala potrebu i sredstva naručivati ga.

Silvia Bekavac i Ivo Glavaš autori su rada pod naslovom "Jupiterov kult u Skardoni" (str. 75-85; osam slika u tekstu) u kojem su na jednom mjestu okupili osam epigrafskih spomenika posvećenih Jupiteru. Svi su ti natpisi, s izuzetkom jednoga, do sada već bili poznati iz stručne literature. Stoga autori nešto više pozornosti posvećuju tom do sada neobjavljenom natpisu koji je pronađen kao spolija u zvoniku crkve sv. Jeronima u Skradinu.

Za ostale natpise uglavnom samo prenose podatke sadržane u njihovim prethodnim objavama, bez dubljega kritičkog odmaka, što je šteta, jer bi se upravo u radu ovakve prirode očekivala detaljnija analiza, osobito nekih kontroverznih pitanja, kao što je nesigurno izjednačavanje keltskoga boga Taranisa s bogom Taranukom (*Iuppiter Taranucus*) s jedne od skardonitanskih posveta (već je na oprez u tom pogledu upozoravao G. Wissowa u radu "Interpretatio Romana. Römische Götter im Barbarenlande", *Archiv für Religionswissenschaft*, 19, 1919., 43).

Iako su neki njihovi zaključci olako doneseni, poput onoga da se Valerije Soterik može smatrati romaniziranim liburnskim domorodcem ili da je dedikandica s posvete Jupiteru Taranuku keltskoga podrijetla, rad će svakako biti od koristi svima koje zanimaju spomenici Jupiterova kulta.

Epigrafskom temom bave se sljedeća dva rada. U prvome od njih ("Novi nadgrobni tituli iz Ridera"; str. 87-95; pet slika u tekstu) Toni Brajković analizira natpis pronađen 2007. godine u Danilu kod Šibenika. To je nadgrobni tituli koji su djeca (kojima nisu navedena ni imena ni spol ni broj) učinila svojoj najdražoj majci Larciji Amarulini (koja je doživjela 80 godina!) i svojoj sestri (a njezinoj kćeri) Gentili, staroj 40 godina. Autor se osim standardnoga kataloškog

opisa spomenika (titula) i njegove tipološke analize, prihvatio detaljne analize teksta, kako s epigrafskoga, tako i s paleografskoga, stilsko-jezičnoga i antroponimijskoga stajališta.

Tekst, isklesan rukom lokalnoga majstora, iskazuje neka odstupanja od jezičnih standarda i pokazuje odlike vulgarnoga latinizeta, uglavnom u domenama gramatike i grafije; npr., dativ imena pokojnice na natpisu glasi Amarulini, iako bi trebalo biti **Amarullidi* (točnije, **Amaryllidi* – s epsilon!). Naime, ovo je grčko žensko ime (*Amaryllis*) očito zadržalo pravila grčke gramatike pa se deklinira po njima umjesto po pravilima latinske.

Autor se pozabavio i analizom imena drugih osoba sa spomenika, njihovim društvenim i građanskopravnim statusom, zaključujući da bi oni mogli pripadati oslobođeničkom sloju ridderskoga stanovništva. Paleografska i jezičnostenilska analiza ukazuju na to da je ovaj titul mogao biti postavljen negdje tijekom 2. st. po Kr.

Drugi je rad, pod naslovom “Stela obitelji Coelius iz Šibenik” (str. 97-102; jedna slika u tekstu) djelo autorskoga dvojca Ive Glavaša i Ruže Sekso. Obrađuju dva ulomka većega nadgrobna spomenika koji su bili nađeni sredinom 20. st. prilikom radova na obnovi crkve Sv. Krševana u šibenskoj četvrti Gorica u koju su bili uzidani kao običan građevni materijal.

Ovaj je nadgrobni spomenik za života postavio *P. Coelius Pamphilus* sebi i svojoj preminuloj djeci (*Coelie Muntillae* i *P. Coelio Niciphoro*) te svojoj još živoj ženi (*Coelie Arescusae*). Na osnovi epigrafsko-antroponimijske analize autori zaključuju da su supružnici bili oslobođenici, a povezuju ih sa salonitanskim Celijima (gdje je nađen spomenik istoimene žene!), a preko njih s rimskim senatorom P. Celijem Balbinom (cos. 137. g.), čija je obitelj bila bliska s carskim krugovima.

Nakon skupine antičkih tema, na red je došla i jedna kasnoantička i srednjovjekovna. Jakov Vučić objavljuje rezultate revizijskih arheoloških istraživanja s južnoga kraja Dugoga Otoka (“Arheološka istraživanja crkve sv. Viktora u Telašćici”; str. 103-142; 15 slika u tekstu) provedenih 2008. godine, tijekom kojih je nadopunjen i u cijelosti definiran tloris crkve. Rad prati katalog nalaza sa 60 kataloških jedinica.

Autor pregledno prikazuje historijat istraživanja na tom lokalitetu te rezultate istraživanja tijekom 2008. godine. Opisuje ostatke arhitekture te pripadajuće kamene crkvene dekoracije i crkvenoga namještaja, ali i keramičkih, metalnih i staklenih nalaza, među kojima se mogu izdvojiti ulomci antičkih krovnih opeka (od kojih jedna nosi ostatke žiga *Pansiana*), ulomci kasnoantičkih (ranokršćanskih) lucerni, više ulomaka srebrnoga lima koji su, kako se čini, pripadali križu itd. Na osnovi analize pokretnih nalaza, autor zaključuje da je crkva bila sagrađena najvjerojatnije u drugoj polovici 5. ili početkom 6. stoljeća te da je doživjela znatne arhitektonske preinake najprije u vrijeme predromanike, a potom u kasnom srednjem vijeku.

Ovime završava niz radova arheološke tematike i prelazi se na druge. Prvi među njima je rad Siniše Bilića-Dujmušića, “Kampanja L. Cecilija Metela i problem dvije Salone” (str. 143-169; genealoška shema Cecilijâ Metelâ). Taj je rad – slično kao i rad Š. Batovića – izvorno bio pripremljen za zbornik priopćenja sa znanstvenoga skupa “Kolokvij o rimskoj vojsci” (Sinj, 2006.), ali nije dočeka objavljivanje pa se to čini ovdje; rad se objavljuje u neizmijenjenom obliku (doduše, s dopunjenom, odnosno osuvremenjenom bibliografijom).

Rad je koncipiran kao povijesna rasprava o onome što znamo (ili smo mislili da znamo) o drugom po redu poznatom nam pohodu Rimljana protiv Delmata, onomu koji je vodio L. Cecilije Metel 119. – 118. g. pr. Kr. Autor nas uvodi u raspravu prikazujući spoznaje o narodu Delmata te podatke iz vijesti antičkih pisaca. Upoznaje nas ne samo s prostorom na kojem su obitavali Delmati, nego i s njihovim društvenim uređenjem te prikazuje njihovu ekspanziju prema moru kada već sredinom 2. st. pr. Kr. ugrožavaju grčke zajednice (u Trogiru i Stobreču), ali i Daorse na jugu, koji se obraćaju za pomoć svojim saveznicima – Rimu, što će dovesti do 1. rimsko-delmatskoga rata (156. – 155. pr. Kr.). Delmati su 155. pretrpjeli velik gubitak uništenjem njihova glavnoga središta Delminija, ali su se relativno brzo dovoljno oporavili i

osnažili. Novi sukob s Rimljanima izbija 119. g. pr. Krista, a s rimske ga strane predvodi jedan od najistaknutijih građana toga doba, L. Cecilije Metel, prozvan *Delmaticus* upravo zbog te kampanje i koji je od u njoj stečenoga ratnog plijena u Rimu izgradio hram Kastoru, a možda još i jedno svetište (ono posvećeno Opiferi – onoj koja dovodi pomoć).

Budući da vijesti antičkih pisaca o ovoj kampanji nisu uvijek usklađene (naprotiv!), pred povjesničarima je težak zadatak pomnoga proučavanja i sistematiziranja tih pojedinačnih “kockica” u jedan suvisli *puzzle* i autor se uspješno uhvatio u koštac s time. Neke od tih kockica je, prateći zaključke nekih ranijih autora (poput Gwyna Morgana) – izbacio iz “kompleta” ove “slagalice” i premjestio u drugi (time je iz kombinatorike izbačena priča da je najprije osvajao Segestiku, današnji Sisak, pa potom kopnom prodirao protiv Delmata, jer se time “pozabavio” jedan drugi gotovo istoimeni Rimljanin!). Na njegov već prepoznatljiv način, autor nas dalje vodi, razgrćući koprene i slažući kockice, do uvjerljivih zaključaka koji osvjetljavaju stanje 119. – 118. godine: iako izvori navode da je Metel započeo rat protiv Delmata neisprovociran – i to još nakon što su ga ugostili u Saloni – jer se zaželio slave i plijena te da rata u pravom smislu i nije bilo, sve ostalo što znamo o ovom Metelu (ali i njegovoj obitelji i dobi) govori da se tu radi o zlonamjernom podmetanju ili, kako Bilić-Dujmušić kaže, “traču”. Ako ništa drugo, Metel je odnekud morao stvoriti ratni plijen (uključujući i pokorene neprijatelje koji će biti vođeni u trijumfalnoj povorci!), od kojeg je sagradio hram! Za dodjelu trijumfa u to doba trebalo je ostvariti veliku, značajnu pobjedu s mnogo pobijenih neprijatelja i velikim plijenom; da je to sigurno bio učinio, pokazuje i činjenica da se njegovo ime jasno čita na popisu trijumfa (= *Fasti triumphales*) u Rimu.

Bilić-Dujmušić također iznosi i zaključak kojim bi se uvjerljivo moglo riješiti pitanje “Koliko je to bilo Salona?”. Naime, Salona u kojoj je prezimio Metel nije isto što i naselje koje se naziva “delmatskom Salonom” (a koje je, N. B., možda među Delmatima nosilo posve drugačije ime!): ona prva bila bi smještena uz ušće Jadra (u dan. Solinu), a ona druga na Klisu (ili možda u Donjim Rupotinama, iako postoje i još neki drugi “kandidati”).

Ovaj svezak *Diadore* završavaju dva rada posvećena konzervaciji i restauraciji. Prvi je iz pera Marije Karmelić (“Konzervatorsko-restauratorski zahvati na keramičkim svjetiljkama za potrebe izložbe ‘Lux in tenebris’ / ‘Svjetlo u tmni’”; str. 171-198; 47 slika u tekstu), a drugi Siniše Bizjaka i Vinke Marinković (“Antički kameni fragmenti iz vranjičkog podmorja i posljedice kristalizacije topljivih soli i smrzavanja vode u kamenu”; str. 199-225; 35 slika i dvije table u tekstu). U prvom od ta dva rada autorica, nakon kratkoga upoznavanja s nastankom lucerni i njihovom tipologijom, prelazi na opisivanje vrsti oštećenja (fizička i kemijska) na 120 keramičkih svjetiljki iz Arheološkoga muzeja u Zadru odabranih za izložbu “Lux in tenebris” / “Svjetlo u tmni” i konzervatorsko-restauratorskim zahvatima na njima, počevši od “jednostavnoga” čišćenja do rekonstrukcija. Podaci koje autorica pruža izuzetno su vrijedni svima koji se susreću s keramičkim nalazima iz arheoloških slojeva jer pridonose boljem razumijevanju potrebe za što bližom suradnjom konzervatora i arheologa, i to ponekad već i prije nego se predmet izvadi iz arheološkoga konteksta, a kako bi artefakt pretrpio što manje “trauma” prije stabilizacije i daljnje konzervatorske, muzeološke i znanstveno-stručne obrade.

Sličnu vrijednost ima i drugi rad u ovoj skupini priloga. Autori Bizjak i Marinković su se, za razliku od M. Karmelić, posvetili specifičnim problemima s kojima se susreću pri konzervaciji i restauraciji kamenih predmeta izvađenih iz mora. Osobitu pozornost posvećuju štetnosti kristalizacije soli i leda do koje dolazi u samoj strukturi kamena i što žurnijem pristupanju primjerenim postupcima konzervacije i restauracije (ponajprije tzv. “desalinizaciji”) kako bi se propadanje koji ona prouzrokuje (a koje je vrlo brzoga tijeka) svelo na što manju mjeru. Dodatnu vrijednost ovom radu – s gledišta arheologa, povjesničara umjetnosti i dr. – čini katalog konzerviranih i restauriranih kamenih spomenika pronađenih prilikom iskopavanja rive u Vranjicu (2004. – 2005.), među kojima su ulomci kipova, natpisa, sarkofaga i dva kapitela.